

تأثیر ویروس کرونا بر دادرسی‌های کیفری؛ فرصت‌ها و چالش‌ها^۱

(مقاله علمی-پژوهشی)

سید علیرضا میرکمالی*

چکیده

در حقوق کیفری ماهوی و شکلی، به‌ویژه آیین دادرسی کیفری، هدف قانون‌گذار در تقنین و تصویب مقررات جدید، با امعان نظر به شرایط مستحدثه، تسهیل امور در فرایند کیفری است؛ به‌نحوی که حقوق اصحاب دعوا رعایت گردد. البته در این خصوص، با توجه به اصول حقوقی، قانون‌گذار توجه خاصی به متهم دارد تا از حقوق وی حمایت کند. در حال حاضر، نظر به همه‌گیری گسترده ویروس کووید ۲۰۱۹ و خطرات آن بر امنیت عمومی و سلامت فردی و اجتماعی شهروندان، برنامه‌ریزی و سازمان‌دهی به منظور پیشگیری از ابتلای هموطنان به این ویروس امر ضروری است. به همین خاطر، وظیفه همه قوا و دستگاه‌های اجرایی است تا اقدامات لازم و شایسته‌ای در این زمینه را معمول دارند. همه‌گیری این ویروس و نگرانی مردم از ابتلای به آن تأثیرات بسیاری را بر روند دادرسی کیفری و همچنین نحوه حضور اصحاب دعوی در مجموعه دادگستری‌ها و پیگیری پرونده‌هایشان داشته است. به همین منظور قوه قضائیه، مسئولان و مدیران قضایی پیرامون دادرسی‌های کیفری، تدابیری اندیشیده و بخشنامه‌ها و دستورالعمل‌های ویژه‌ای را صادر کرده‌اند. نظیر بخشنامه‌ای که معاون اول قوه قضائیه به منظور تعویق زمان رسیدگی دادگاه‌ها تا پایان فروردین ۹۹ خطاب به تمام واحدهای قضایی و اداری قوه قضائیه صادر کرد. علاوه بر این، ظهور و گسترش این بیماری در کشور، فرصتی را برای سیاست‌گذاران قضایی فراهم ساخته است تا همگام با تحولات مطرح در کشورهای پیشرفته، نظام قضایی خویش را متحول کند. از جمله این فرصت‌ها و ظرفیت‌های قانونی می‌توان به نظارت الکترونیکی بر محکوم، دادرسی الکترونیک و سازوکارهای آن اشاره کرد. البته این بیماری، نظام قضایی را با چالش‌ها و خلأهایی همراه کرده است که آنها را نیز نباید از نظر دور داشت. در این پژوهش، ضمن تبیین و بررسی تأثیر بیماری کرونا بر نظام قضایی، دادرسی‌های کیفری و حقوقی، فرصت‌ها و همچنین چالش‌های ایجاد گردیده در این زمینه مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

کلیدواژگان:

ویروس کرونا، دادرسی کیفری، دادرسی حقوقی، دادرسی الکترونیک، دادرسی در شرایط شیوع ویروس کووید-۱۹.

۱. این مقاله به سفارش «مرکز ملی تحقیقات حقوق سلامت» نگارش یافته است.
* استادیار، دانشکده حقوق، دانشگاه شهید بهشتی.

مقدمه

مرکز کنترل و پیشگیری بیماری‌ها در چین، در نهم ژانویه سال ۲۰۲۰، گزارش داد که یک ویروس کرونای جدید که منجر به بروز ذات‌الریه می‌شود، بین ۱۵ تا ۵۲ نفر کشف شده است. سه روز بعد، دولت چین توالی ژنتیکی ویروس کرونای جدید را به صورت عمومی منتشر نمود تا در کیت‌های تشخیصی مورد استفاده قرار گیرد. برای نخستین بار گزارش‌های تأیید شده‌ای از وجود این ویروس در سه کشور خارج از چین، شامل تایلند (نخستین مورد ابتلا به کووید-۱۹ خارج از چین در ۱۳ ژانویه در کشور تایلند گزارش شد)، ژاپن (وزارت بهداشت، کار و رفاه ژاپن در ۱۵ ژانویه نخستین مورد ابتلا به این ویروس را تأیید نمود) و کره جنوبی (در ۲۰ ژانویه نخستین مورد ابتلا به این ویروس تأیید شد) گزارش داد.^۱

در پی بحران دنیاگیری بیماری کرونایروس در نقاط مختلف جهان، دنیاگیری کرونایروس در ایران به صورت رسمی در ۳۰ بهمن ۱۳۹۸ تأیید شد. هرچند به گفته برخی متخصصان، از دی ماه بیمارانی با علائم کرونایروس به مراکز درمانی مراجعه کرده‌اند که به علت نوپدیدبودن بیماری مورد شناسایی قرار نگرفته‌اند و به گفته معاون وزیر، چون در مقطع اوج همه‌گیری بیماری آنفلوآنزای H1N1 بود، نظام سلامت به اشتباه آن را آنفلوآنزا تشخیص داده، دیر متوجه ورود بیماری می‌شود. ظهور و همه‌گیری ویروس کووید-۱۹، موجبات قرار گرفتن کشور در وضعیت و شرایط خاصی را فراهم آورده است. در این میان، شلوغی‌ها و رفت‌وآمدهای زیاد در مراجع عدالت کیفری مانند کلاتری‌ها و واحدهای قضایی، من جمله دادرها، دادگستری‌ها و به‌طور کلی مجموعه نظام قضایی کشور که می‌تواند عامل تسریع در همه‌گیری این ویروس باشد، نگرانی‌ها و دغدغه‌هایی را به وجود آورده است؛ بنابراین، به منظور جلوگیری از همه‌گیری هرچه بیشتر این بیماری، برنامه‌ریزی و سازمان‌دهی پیرامون دادرسی‌های کیفری و حقوقی لازم است. مسئولان و مدیران قضایی کشور، از این امر مهم غافل نیستند و در این راستا با صدور بخشنامه‌های متعدد در این زمینه، سازوکارها و امکاناتی را در زمینه اجرای طرح فاصله‌گذاری اجتماعی برای حضور و تردد اصحاب دعوا و نحوه ادامه

1. WHO, Novel Coronavirus (2019-nCoV) Situation Report, 1-20 January 2020, Available at: https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200121-sitrep-1-2019-ncov.pdf?sfvrsn=20a99c10_4, last visited: 30 April 2020.

روند رسیدگی به پرونده‌های مطروحه و همچنین سازمان‌دهی امور مربوط به زندانیان در شرایط بحران کنونی اقدام کرده‌اند.

علاوه بر این بخشنامه‌ها، چندین سال قبل قوانینی به تصویب رسیده‌اند که در این برهه زمانی، ظرفیت استفاده حداکثری از این سازوکارها بسیار احساس می‌گردد. از جمله این قوانین و تأسیسات، می‌توان به قانون راجع به دادرسی الکترونیک و همچنین به تمهیدات و تسهیلات شناسایی شده در «دستورالعمل ساماندهی زندانیان و کاهش جمعیت کیفری زندان‌ها»، نهادهای جایگزین حبس اشاره کرد. اجرای این دستورالعمل‌ها، گام بزرگی در راستای تحول نظام قضایی کشور و توسعه نظام الکترونیک در دستگاه قضا و برای ارتقای کیفی خدمات و فعالیت‌های آینده دستگاه قضایی بسیار راهگشا خواهد بود. البته این بحران، نظام قضایی کشور را علی‌رغم تمامی تمهیدات و سازوکارهای پیش‌بینی گردیده، با چالش‌ها و خلأهایی مواجه کرده است که نباید از نظر دور داشت.

۱. تأثیر کرونا بر روند دادرسی‌های کیفری

با عنایت به ظهور و همه‌گیری بیماری کرونا و با توجه به این امر که دادسراها و دادگاه‌ها محل تجمع و تردد افراد بسیاری هستند، قوه قضائیه به منظور جلوگیری از همه‌گیری هر چه بیشتر این بیماری در بین مردم و اعمال توصیه‌های بهداشتی، اقدام به صدور چندین دستورالعمل در خصوص فعالیت بخش‌های مختلف قضایی به تمامی واحدهای ستادی، قضایی و سازمان‌های تابعه قوه قضائیه ابلاغ کرده است.

در این دستورالعمل‌ها، بر رعایت سازوکارها و موارد مهمی از قبیل دورکاری یک‌سوم نیروها، اجرای طرح فاصله‌گذاری برای آن‌دسته از همکارانی که حضورشان در ادارات الزامی است، استفاده از ابزارهای نوین ارتباطی در تمامی فرایندهای قضایی، تعیین نحوه حضور طرفین دعوا در دادسراها و دادگاه‌ها، تعیین شیوه محاکمه متهمانی که بازداشت موقت هستند، ایجاد پیشخوان قضایی برای اطلاع‌رسانی به طرفین دعوا و همچنین راهنمایی مراجعان در راستای رعایت ضوابط بهداشتی، استفاده از ظرفیت‌های قانونی، همچون تعیین مجازات جایگزین و تعلیق تعویق مجازات و اجرای احکام برای کاهش جمعیت کیفری مورد تأکید قرار گرفته است. بر این اساس، می‌توان تأثیر این بیماری در مجموعه نظام قضایی کشور و روند رسیدگی به پرونده‌ها را

در دو مجموعه در نظر گرفت. در این قسمت از پژوهش ابتدا تأثیر این بیماری به لحاظ شکلی بر روند دادرسی‌های کیفری، سپس به لحاظ ماهوی به نحو مختصر تبیین و تشریح می‌گردد.

۱.۱. به لحاظ شکلی

با توجه به شلوغی موجود در فضای دادگاه‌ها و دادرسی‌ها، روند همه‌گیری و گسترش بیماری کرونا در این محل‌ها بیشتر خواهد بود. بر این اساس، مسئولان قوه قضائیه، در خصوص چگونگی ادامه روند دادرسی‌های و تصمیم‌گیری درباره اوقات رسیدگی دادگاه‌ها در شرایط موجود، اقدام به صدور دستورالعمل‌هایی نموده‌اند. محتوای این دستورالعمل‌ها، نشان‌دهنده دو رویکرد و برنامه کلی در این حوزه است: یکی از این تدابیر، دستور به تعویق انداختن اوقات رسیدگی دادگاه‌ها به چند ماه بعد و دیگری تأکید بر استفاده از سامانه‌های ارتباطات الکترونیکی در مراحل رسیدگی به پرونده‌ها می‌باشد.

۱.۱.۱. تعویق اوقات دادرسی و ارسال لایحه

به منظور پیشگیری و کاهش عوارض ناشی از سوی ویروس کرونا در واحدهای قضایی و اداری قوه قضائیه و ساماندهی امور محوله در شرایط فعلی در اجرای مصوبات ستاد ملی مدیریت بیماری کرونا، در اولین روزهای بروز و همه‌گیری این بیماری و در اوایل اسفندماه سال ۹۸، معاون اول قوه قضائیه بخشنامه‌ای مبنی بر تعویق زمان رسیدگی دادگاه‌ها تا پایان فروردین ۹۹ خطاب به تمام واحدهای قضایی و اداری قوه قضائیه صادر کرد. در بند سوم این بخشنامه، این امر به صراحت مورد تأکید قرار گرفته است که با استفاده از ظرفیت ابلاغ الکترونیک و سامانه‌های پیام کوتاه به اصحاب پرونده‌هایی که اوقات دادرسی آنها تا پایان فروردین ماه ۹۹ است، اعلام شود جز در مواردی که بنا به تشخیص قاضی حضور آنها در جلسه رسیدگی ضرورت دارد، به جای مراجعه حضوری مطالب خویش را به صورت لایحه به مراجع قضایی ارسال کنند. همچنین مقرر گردید اوقات رسیدگی به غیر از مواردی که رسیدگی غیرحضوری امکان دارد و موارد ضروری و فوری در صورت اقتضا، تجدید وقت رسیدگی مجدد تعیین شود. در خصوص رسیدگی به شکایات و درخواست‌های جدید که موجب تردهای مکرر ارباب رجوع و ازدحام مراجعین می‌شود، به جز در موارد ضروری و فوری، دستور داده شد که وقت رسیدگی برای بعد از فروردین ماه تعیین شود.

با توجه به استمرار و گسترش هر چه بیشتر این بیماری، در بخشنامه دیگری در اواخر فروردین سال ۹۹، معاون اول قوه قضائیه بخشنامه فعالیت بخش‌های مختلف قضایی به منظور پیشگیری از همه‌گیری کرونا را به کلیه واحدهای ستادی، قضایی و سازمان‌های تابعه قوه قضائیه ابلاغ کرد. در بند ۷ این دستورالعمل، مقرر شده است که رسیدگی به پرونده‌ها و اجرای احکام با موضوعات غیرضروری، مانند تخلیه، به زمان پس از شرایط اضطراری موکول گردد؛ اما رسیدگی به پرونده‌های امنیتی، مفاسد اقتصادی، پرونده جرائم خاص و خشن، پرونده‌های مرتبط با مسائل کرونا و پرونده‌هایی که شاکی خصوصی اصرار بر رسیدگی دارند، با رعایت ضوابط بهداشتی، در اولویت قرار گیرند. همچنین از کلیه ظرفیت‌های قانونی به منظور کاهش رفت‌وآمد به مراجع قضایی بهره‌گیری شود تا حتی‌المقدور جلسات دادگاه با حضور حداقلی مراجعین برگزار شود. در مواردی نیز که الزام به حضور شخص در مراحل رسیدگی وجود دارد، برای جلوگیری از ایجاد تجمع یا منتظر ماندن طرفین پرونده‌ها، اوقات دادرسی در شعب با توجه به فاصله‌گذاری مناسب تعیین و ابلاغ شود.

یکی دیگر از تدابیر پیش‌بینی شده در این بخشنامه ۲۲ ماده‌ای، این است که مرکز آمار و فناوری اطلاعات با همکاری وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی اطلاعات مربوط به افراد قطعی مبتلا به کرونا را دریافت کند و از طریق سامانه‌های مربوط به صورت برخط در اختیار مراجع قضایی قرار دهد. چنانچه یکی از اصحاب دعوی مبتلا به ویروس کووید ۱۹ باشد، تعویق رسیدگی با ذکر علت به سایر اصحاب دعوی اعلام شود.

با توجه به تأکیدات ستاد مقابله و مبارزه با کرونا مبنی بر رعایت فاصله‌گذاری اجتماعی و با توجه به این‌که در روند رسیدگی به پرونده‌های قضایی ممکن است زمینه تجمع و تردد انسانی در راهروهای محاکم دادرسی فراهم شود، بخشنامه‌ای از سوی معاون اول قوه قضائیه صادر شد. برابر با این بخشنامه، در رسیدگی‌هایی که امکان آن وجود دارد به صورت غیرحضور انجام شود، اصحاب پرونده باید به جای حضور در مراجع قضایی مطالب و خواسته‌های خود را در قالب لایحه به دادگاه‌ها بفرستند. از سوی دیگر دادگاه‌ها در موعد مقرر با دقت در مطالعه محتوای پرونده و مستندات موجود و لوابیحی که اصحاب پرونده ارسال می‌کنند، امر دادرسی را انجام دهند.

علاوه بر آن در خارج از وقت اداری، رسیدگی به پرونده‌های معوق با استفاده از دورکاری انجام خواهد شد و علاوه بر آن از هرگونه احضار و جلب غیرضروری در این ایام باید اجتناب شود.

۱.۱.۲. استفاده از خدمات الکترونیکی در مراحل رسیدگی

امروزه آشنایی و آمادگی مردم در حوزه رایانه، اینترنت و تجهیزات الکترونیک و نیز ارتقای سطح دسترسی آنان به امکانات و تسهیلات فناوری اطلاعات و ارتباطات نسبت به گذشته، بیشتر شده و نتیجه آن امکان کاهش مراجعات مردم به مراجع قضایی را تسهیل و فراهم کرده است.^۱ از همین رو ارائه خدمات الکترونیک قضایی، از طرح‌های بزرگ و مهم دستگاه قضایی می‌باشد که مورد توجه و تأکید مدیران عالی دستگاه قضایی است. سال‌هاست که دفاتر خدمات الکترونیک قضایی توسط قوه قضائیه راه‌اندازی و اموری به آنها محول شده و هر روز به انواع خدمات آنها اضافه گردیده است. از جمله بزه‌دیدگان می‌توانند به جای مراجعه به کلانتری‌ها یا دادرها شکایات خود را از طریق این دفاتر ثبت و پیگیری نمایند.

علاوه بر این، با عنایت به وجود این پیش‌زمینه‌ها، در بخشنامه اخیر قوه قضائیه بر استفاده از ظرفیت‌های موجود در ماده ۶۵۹ قانون آیین دادرسی کیفری، موضوع سامانه‌های ویدئوکنفرانس و سایر سامانه‌های ارتباطات الکترونیکی در مراحل رسیدگی به منظور تحقیق از اصحاب دعوی، اخذ شهادت از شهود و یا اخذ نظرات کارشناسی، تأکید شده است. همچنین ارجاع دستورات و استعلامات از سوی مراجع قضایی و ارسال شکوایه‌ها، گزارش‌ها و اعلام نتایج اقدامات انجام شده از سوی مراجع مرتبط با قوه قضائیه، از قبیل ضابطان، وکلای کارشناسان رسمی، مشاوران و هیئت‌های منصفه، حتی‌الامکان به صورت الکترونیکی انجام شود و استفاده از خدمات خودکاربری در خصوص اوراق قضایی از قبیل ارسال لوایح و گواهی عدم سوءپیشینه کیفری گسترش یابد.

همچنین در این بخشنامه تأکید شده است که با توجه به زیرساخت‌ها و تمهیدات موجود، تمام مکاتبات سازمانی قوه قضائیه با سازمان‌های تابعه، مانند سازمان‌های زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی، ثبت اسناد و املاک و پزشکی قانونی به صورت الکترونیکی انجام شود و از

۱. به نقل از: سامانه خدمات الکترونیک قضایی، به نشانی:

ارسال غیر الکترونیکی، پستی یا به وسیله پیک خودداری گردد و کلیه اقدامات مربوط به فرایند کارشناسی، اخذ حق‌الزحمه کارشناسی و همچنین امور مربوط به وکالت از طریق سیستم خودکاربری و با مکاتبات الکترونیکی با مراجع قضایی انجام پذیرد.

در این راستا، معاونت منابع انسانی قوه قضائیه مکلف شده است تا با همکاری مرکز آمار و فناوری اطلاعات نسبت به راه‌اندازی سامانه آموزش الکترونیک به منظور اجرای دوره‌های آموزشی بدو و ضمن خدمت کارکنان و قضات و برگزاری آزمون‌ها اقدام لازم را به عمل آورد. همچنین، اقدامات مدیریتی مانند اعزام هیئت‌ها به استان‌ها به صورت غیرحضورى انجام گردد.

۱.۱.۳. حضور حداقلى اصحاب دعوا، کارکنان و قضات دادگاه‌ها

مهم‌ترین دغدغه مسئولین قضایی برای کنترل همه‌گیری بیماری کرونا، تردد و شلوغی‌های موجود در مجموعه قضایی کشور است که می‌تواند سلامتی کادر قضایی و کارکنان دادگستری‌ها و همچنین اصحاب دعوا و مراجعین به این مجموعه را به خطر بیندازد. مدیران و مسئولین قوه قضائیه اقدام به اتخاذ تدابیری در راستای کاهش تردها در این مراجع نموده‌اند. در خصوص کارکنان مراجع قضایی، پیش‌بینی شده است که معاونت‌ها، واحدهای قضایی مرکز و دادگستری‌های کل، موارد قابل دورکاری و چگونگی انجام آن را با حضور دوسوم نیروها، پیش‌بینی و اقدام نمایند. در مواردی که امکان دورکاری وجود دارد، با نظارت مسئول ذی‌ربط، برنامه‌ریزی به نحوی باشد که حضور افراد در محل کار در زمان واحد کمتر باشد.

در خصوص اصحاب دعوا و مراجعان به مراجع قضایی، سازوکاری پیش‌بینی شده است تا با استقرار پیشخوان در مبادی ورودی مراجع قضایی به صورت متمرکز و بهره‌گیری از ظرفیت نیروهای زبده و توانمند برای ارشاد ارباب رجوع و ارزیابی خواسته‌های مراجعین ترتیبی اتخاذ شود تا از تردد و حضور غیرضروری در داخل ساختمان‌های دادگستری ممانعت به عمل آید. از کلیه ظرفیت‌های قانونی به منظور کاهش رفت‌وآمد به مراجع قضایی بهره‌گیری شود تا حتی‌المقدور جلسات دادگاه با حضور حداقلى مراجعین برگزار گردد. اوقات و مراحل رسیدگی از طریق پیامک به ارباب رجوع اطلاع‌رسانی شود و موارد غیرضروری بودن حضور در پیامک‌ها مورد تأکید قرار گیرد.

در خصوص قضات و مقامات قضایی این قوه نیز، مقرر گردیده است که در موارد ضرورت، به منظور کاهش رفت‌وآمد همکاران قضایی، سازوکار مناسب با رعایت جوانب حفاظتی برای ارسال و اعاده پرونده‌های قضایی به منظور بررسی و تعیین تکلیف به منازل قضات تهیه و اجرا گردد. همچنین، مرکز آمار و فناوری اطلاعات ظرف مدت دو هفته در حدود امکانات دسترسی به سامانه‌های اداری، مالی و قضایی را حسب مورد برای کارکنان اداری و قضایی فراهم نماید. در موارد ضروری، حضور قضات دادسرا و دادگاه‌ها در زندان‌ها برای انجام تحقیق و رسیدگی، با هماهنگی دادستان و رئیس حوزه قضایی، بلامانع اعلام گردیده است و مسئولان زندان‌ها مکلف به انجام اقدامات لازم نسبت به تمهید و تعبیه فضای فیزیکی مناسب با رعایت ضوابط بهداشتی شده‌اند.

۱.۲. به لحاظ ماهوی

۱.۲.۱. تأکید بر استفاده حداکثری از نهادهای ارفاقی

با تصویب قانون مجازات اسلامی در سال ۱۳۹۲، «نهادهای ارفاقی» جدیدی به مجموعه مجازات‌ها و نظام عدالت کیفری ایران وارد گردید. نهادهای مذکور با رویکردی ارفاقی درصدد است تا ضمن اعمال کیفر، زمینه را برای بازپروری محکوم‌علیه آماده کند. در پژوهش و مطالعه‌ای که باهدف ارزیابی رویکرد قضات به «نهادهای ارفاقی» صورت گرفته، حکایت از آن دارد که رویکرد قضات همچنان به اعمال «نهادهای ارفاقی» سنتی است که به نظر می‌رسد عواملی چون آمارگرایی، عدم انس جامعه کیفری با نهادهای جدید و رویکردهای عوام‌گرایانه کیفری سبب شده که «نهادهای ارفاقی» جدید کمتر مورد توجه قضات قرارگیرند. باین‌حال، به موجب این دستورالعمل‌ها، به قضات صادرکننده آراء، تأکید شده است که در استفاده حداکثری از نهادهای ارفاقی، از قبیل تعویق صدور حکم، حکم به معافیت از کیفری تعلیق تعقیب، تعلیق اجرای مجازات و بهره‌مندی از ظرفیت‌های موجود، مانند تعیین مجازات‌های درجه ۷ و ۸ مندرج در ماده ۱۹ قانون مجازات اسلامی و مجازات‌های جایگزین حبس، عنایت ویژه‌ای داشته باشند.

۱.۲.۲. تأثیر کرونا بر صدور قرارهای تأمین کیفری

پس از احضار متهم به دادسرا و در صورت توجه اتهام به او و لزوم صدور قرار تأمین کیفری در خصوص وی، صدور قرار بازداشت موقت یا سایر قرارهای تأمین کیفری که منتهی به بازداشت موقت متهم می‌گردد، با عنایت به شرایط حساس کنونی، نیازمند دقت و حساسیت

ویژه‌ای است. در این خصوص، ماده ۱۲ بخشنامه ۲۲ ماده‌ای معاون اول قوه قضائیه در خصوص فعالیت بخش‌های مختلف قضایی به منظور پیشگیری از همه‌گیری کرونا را که در تاریخ ۱۳۹۹/۱/۲۷ به کلیه واحدهای ستادی، قضایی و سازمان‌های تابعه قوه قضائیه ابلاغ شده، به منظور جلوگیری از بازداشت متهمین به علل عدم توانایی در تهیه کفیل یا وثیقه مناسب، مقرر نموده است که در صورت لزوم، در ارسال احضاریه برای متهمان به همراه داشتن کفیل یا وثیقه مناسب یادآوری گردد. همچنین اعزام متهم و زندانی در صورت ضرورت صرفاً با تشخیص و دستور مقام قضایی با رعایت ضوابط بهداشتی در خصوص اعزام زندانیان انجام خواهد شد. همچنین به موجب این بخشنامه، رئیس محترم قوه قضائیه دستور داده‌اند که اعزام متهم و زندانی در صورت ضرورت، صرفاً با تشخیص و دستور مقام قضایی با رعایت کلیه ضوابط بهداشتی انجام گیرد و از انتقال زندانیان از یک حوزه قضایی به حوزه قضایی دیگر حد امکان پرهیز گردد.

۲. نظام دادرسی مبتنی بر سامانه‌های الکترونیکی

استفاده از سامانه‌های الکترونیکی، گامی محکم در راستای پیشگیری از معضلات حضور فیزیکی اشخاص در مراجع قضایی به حساب می‌آید که تاکنون در نظام دادرسی ایران به‌خوبی به آن عمل نشده است. همه‌گیری ویروس کووید-۱۹ فرصتی مناسب برای قوه قضائیه را به وجود آورده است تا از این امر به‌خوبی بهره‌برد. البته پیش از نیاز به تدوین و ابلاغ تمامی دستورالعمل‌ها و بخشنامه‌های پیش‌گفته در شرایط بحرانی همه‌گیری بیماری کرونا، از چندین سال پیش ظرفیت‌های قانونی نیز وجود داشته است که زمینه و بستر مناسبی برای تصمیم‌گیری تدابیر و سازوکارهایی در این شرایط بحران بیولوژیکی پیش‌آمده را فراهم ساخته و قضات و مسئولان قضایی امکان استفاده از این سازوکارها را داشته‌اند که در این قسمت مورد بررسی و تبیین قرار خواهند گرفت.

۲.۱. استفاده از ظرفیت‌های موجود در قوانین سابق التصویب

نظر به همه‌گیری گسترده ویروس کرونا و مخاطرات پیدا و پنهان مترتب بر امنیت عمومی و سلامت فردی و اجتماعی شهروندان و تلفات جانی متعدد گزارش شده در شهرهای مختلف کشور،

و با توجه به اینکه بعضی از طرفین دعاوی در زندان اقامت دارند و انتقال آنها برای حضور در جلسات دادگاه مستلزم دستور دادگاه به احضار طرف دعوی زندانی از زندان و پیامدهای بهداشتی مترتب بر اعزام زندانی از محیط زندان بر سلامت قضات دادگاه و کارکنان محاکم قضایی است، بسترها و ظرفیت‌هایی در قوانین سابق‌التصویب برای این شرایط بحرانی پیش‌بینی شده است.

در این راستا، می‌توان به ماده ۳۰۶ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب (در امور مدنی) مصوب سال ۱۳۷۹ اشاره کرد. مطابق این ماده، امراض یکی از دلایل موجه بودن مهلت و تجدید موعد جلسات دادرسی دادگاه است. علاوه بر این، در ماده ۱۰۰ این قانون هم اشاره شده است: «هرگاه در وقت تعیین شده دادگاه تشکیل نشود و یا مانعی برای رسیدگی داشته باشد به دستور دادگاه نزدیک‌ترین وقت رسیدگی ممکن معین خواهد شد».

باین‌حال، علاوه بر پیش‌بینی جهات عذر موجه در قانون آیین دادرسی مدنی برای دعاوی حقوقی، به موجب قانون آیین دادرسی کیفری نیز مواردی پیش‌بینی شده‌اند که عذر موجه متهم برای عدم حضور در دادگاه کیفری محسوب می‌شوند. جهات عذر موجه متهم در قانون آیین دادرسی کیفری، به موجب ماده ۱۷۸ این قانون^۲ مورد بررسی قرار گرفته است. در این ماده نیز، شرایط بحرانی پیش‌آمده در کشور را می‌توان از مصادیق بند «ت» این ماده، «ابتلاء به حوادث مهم از قبیل بیماری‌های واگیردار و بروز حوادث قهری مانند سیل و زلزله که موجب عدم امکان تردد گردد»، دانست.

۱. ماده ۳۰۶ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب (در امور مدنی): «... جهات زیر عذر موجه محسوب می‌گردد: ۱. مرضی که مانع از حرکت است. ۲. فوت یکی از والدین یا همسر یا اولاد. ۳. حوادث قهریه از قبیل سیل، زلزله و حریق که بر اثر آن تقدیم دادخواست وخواهی در مهلت مقرر ممکن نباشد. ۴. توقیف یا حبس بودن به نحوی که نتوان در مهلت مقرر دادخواست...».

۲. ماده ۱۷۸ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب سال ۱۳۹۲: « متهم مکلف است در موعد مقرر حاضر شود و اگر نتواند باید عذر موجه خود را اعلام کند. جهات زیر عذر موجه محسوب می‌شود: الف) نرسیدن یا دیر رسیدن احضاریه به گونه‌ای که مانع از حضور شود. ب) بیماری متهم و بیماری سخت والدین، همسر یا اولاد وی که مانع از حضور شود. پ) همسر یا یکی از اقربا تا درجه سوم از طبقه دوم فوت شود. ت) ابتلاء به حوادث مهم از قبیل بیماری‌های واگیردار و بروز حوادث قهری مانند سیل و زلزله که موجب عدم امکان تردد گردد. ث) متهم در توقیف یا حبس باشد. ج) سایر مواردی که عرفاً به تشخیص بازپرس عذر موجه محسوب می‌شود.».

با توجه به توضیحات ارائه‌شده و با توجه به اینکه بیماری کرونا، مطابق نظر پزشکان امراض عفونی و ریوی در زمرهٔ امراض مسری و واگیردار قرار دارد، بنابراین می‌شود با استفاده از این ظرفیت‌های قانونی محاکم عندالزوم با تبادل لایحه یا تجدید وقت جلسات و در صورت فوریت و مقتضای پرونده، با استفاده از سازوکارهای پیش‌بینی شده در قانون آیین دادرسی الکترونیکی، نسبت به برگزاری دادرسی الکترونیکی - که در قسمت‌های بعدی مورد تشریح و بررسی قرار می‌گیرد- و غیر حضوری اقدام کنند.

۲.۲. تقویت و توسعه سازوکارهای استفاده از دادرسی الکترونیک

دولت الکترونیک موضوعی است که امروزه همهٔ دولت‌ها در صدد ایجاد یا توسعهٔ آن هستند و به معنای حضور کمتر افراد در دستگاه‌ها و سازمان‌ها برای انجام امور اداری است. با همه‌گیری کرونا اهمیت و ضرورت این موضوع بیشتر مشخص شد و در ایران هم مسئولان را متوجه کرد که اقدامات جدیدی را در این راستا انجام دهند که منجر به حضور فیزیکی کمتر افراد در جامعه باشد. البته این امر نیازمند اتخاذ تدابیر و تمهیدات و ساختار دقیق و قوی است. بخشی از موضوع دولت الکترونیک مربوط به توسعهٔ دادرسی‌های الکترونیک و غیر حضوری می‌تواند باشد؛ چراکه توسعهٔ دادرسی‌های الکترونیک موجب حضور کمتر مردم در مجتمع‌های قضایی و در نتیجه کاهش رفت‌وآمدها و هزینه‌ها می‌شود و قطعاً مفید و مؤثر واقع خواهد شد.

مقتضیات زمان و ورود فناوری، چالش‌هایی را در همهٔ حوزه‌ها، از جمله در نظام دادرسی، به وجود آورده است. یکی از این چالش‌ها دادرسی الکترونیک است که می‌تواند در موضوعاتی مانند شهادت الکترونیکی، رسیدگی الکترونیکی به اتهام و... مطرح گردد.

همگام با این تحولات جهانی، در سال ۱۳۹۲، قانون آیین دادرسی الکترونیک به تصویب رسید. در ۲۴ مرداد ۱۳۹۵ نیز در راستای اجرای مواد ۱۷۵ و ۱۷۶ قانون آیین دادرسی کیفری، آیین‌نامهٔ نحوهٔ استفاده از سامانه‌های رایانه‌ای یا مخابراتی به تصویب رئیس قوه قضائیه رسید.

دادرسی الکترونیک، گامی بلند برای جلوگیری از مشکلات حضور فیزیکی افراد در دادگاه شمرده می‌شود که تاکنون به اجرا درنیامده است و بحران بیولوژیکی کرونا فرصتی بی‌نظیر را برای قوهٔ قضائیه فراهم می‌آورد تا با استفاده از ظرفیت‌های قانونی موجود، اقدام به اجرای این بخش از قانون مهجور کند. دادرسی الکترونیکی شاید دارای معایبی هم باشد؛ مانند اینکه عدم

حضور فیزیکی و عدم رؤیت احوالات طرفین هنگام بیان مطالبشان شاید باعث به وجود آمده خدشه بر روند دادرسی شود؛ زیرا تأثیر و کلام فیزیکی طرفین بسیار تأثیرگذارتر از بیان مجازی مطالب خواهد بود؛ اما با پدید آمدن چالش‌هایی مانند همه‌گیری ویروس کرونا این فرصت فراهم شده است تا دستگاه قضایی جدی‌تر به دنبال ایجاد زیرساخت‌هایی برای استفاده از ظرفیت‌های دادرسی الکترونیکی برای تحقق و اعمال عدالت در همه شرایط و زمان‌ها باشد.^۱ در دستورالعمل‌های صادره از سوی رئیس قوه قضائیه در شرایط همه‌گیری بیماری کرونا، بر استفاده از ظرفیت‌های موجود در ماده ۶۵۹ قانون آیین دادرسی کیفری، موضوع سامانه‌های ویدئوکنفرانس و سایر سامانه‌های ارتباطات الکترونیکی در مراحل رسیدگی به منظور تحقیق از اصحاب دعوی، اخذ شهادت از شهود و یا اخذ نظرات کارشناسی، تأکید گردیده است. البته گسترش استفاده حداکثری از این سازوکارها، نیازمند فرهنگ‌سازی و آموزش‌های کارکنان و قضات از یک سو و مراجعان به نظام قضایی کشور از سوی دیگر است.

۲.۳. نظارت الکترونیکی

نظام قرار دادن تحت نظام الکترونیکی تجربه جدیدی است که حدود یک دهه از اجرای آن در کشورهایی همچون فرانسه، آمریکا، هلند، تایلند و ترکیه می‌گذرد. این نظام که اخیراً در حقوق ایران نیز مطرح شده، روش مناسبی برای حبس‌زدایی است و از آنجاکه سیاست حبس‌زدایی و کاستن از آمار زندانیان، یکی از سیاست‌های مهم در کشورهاست، استقبال خوبی از آن خواهد شد؛ مشروط بر اینکه زمینه اجرای آن فراهم باشد. با توجه به اینکه هزینه اجرای آن به مراتب کمتر از هزینه نگهداری مجرمان در زندان است، نباید دغدغه‌ای در این زمینه وجود داشته باشد و آثار مثبت دیگر از قبیل رها شدن خانواده‌ها، برچسب زندانی خوردن بر مجرم و خانواده وی که آنان را منزوی می‌سازد، آلوده شدن مجرمان به بیماری‌های روانی و جسمانی و تبدیل مجرم اتفاقی به مجرم خطرناک و دهها اثر دیگر که با اجرای این نظام به وجود می‌آید، مسئولان عدالت کیفری را تشویق به اجرای آن می‌کند. این نظام معمولاً به دو صورت انجام می‌شود و یک صورت آن، آسان است و هزینه زیادی ندارد. یک صورت که «نظارت منفعل» نامیده می‌شود، آن است که دستگاهی همراه مجرم قرار داده می‌شود تا

۱. به نقل از خبرگزاری تابناک، به نشانی:

چنانچه از محل تحت نظارت دور شود، آن را به مرکز اعلا کند. صورت دیگر که «نظارت افعال» نام دارد، به این شکل اجرا می‌شود که هر از گاهی به صورت اتفاقی با مکان تحت نظارت تماس گرفته می‌شود تا نسبت به حضور مجرم در آنجا اطمینان حاصل شود. نظارت الکترونیکی در تحقیقات مقدماتی نیز پیش‌بینی شده است و لایحه آ.د.ک، قرار التزام به عدم خروج از منزل یا محل معین از طریق نظارت با تجهیزات الکترونیکی را یکی از قرارهای تأمین کیفری قرار داده است. در تعریف نظام آزادی تحت نظارت الکترونیکی می‌توان چنین گفت: «نظامی که به‌موجب آن محکوم‌علیه با حصول شرایط خاصی، مدت حبس را در مکان دیگر خارج از زندان سپری کرده و حضور وی در آن مکان از راه الکترونیکی تحت نظارت قرار می‌گیرد»^۱.

منظور از «حبس الکترونیک»، تحت مراقبت قرار دادن شخص در محل سکونت یا محل‌های خاصی است که در حکم دادگاه مشخص می‌شود. در واقع، نوعی بازداشت در محل سکونت یا محل‌های خاصی است که از طریق الکترونیک بر اجرای آن نظارت می‌شود. در عمل، دستبندی شبیه ساعت که دارای فرستنده است، به مچ دست یا قوزک پای فرد بازداشت‌شده می‌بندند و به این وسیله، مرکز کنترل آگاهی پیدا می‌کند که آیا شخص تحت مراقبت در ساعاتی که قاضی تعیین کرده، در محل مورد نظر حضور دارد یا خیر. معمولاً به بزهکاران اجازه داده می‌شود که در بیرون منزل به کار بپردازند یا در برنامه‌های درمانی-آموزشی شرکت کنند.^۲

قانون مجازات اسلامی مصوب سال ۱۳۹۲ در ماده ۶۲ در این خصوص مقرر داشته است که دادگاه می‌تواند در جرایم تعزیری از درجه ۵ تا درجه ۸، در صورت وجود شرایط مقرر در تعویق مراقبتی، محکوم به حبس را با رضایت وی در محدوده مکانی مشخص تحت نظارت سامانه (سیستم)‌های الکترونیکی قرار دهد. البته اصلاحاتی که در تاریخ ۱۳۹۹/۰۲/۲۳ قوه قضائیه در راستای کاهش مجازات حبس به‌عمل آورده، تبصره‌ای به این ماده اضافه و الحاق کرده است که مطابق آن مقررات این ماده را در مورد حبس‌های تعزیری درجه دو، درجه سه و درجه چهار نیز پس از گذراندن یک‌چهارم مجازات‌های حبس قابل اعمال می‌داند و مطابق تبصره ۱ آن، در

۱. زراعت، عباس، *دوره جدید دو جلدی حقوق جزای عمومی*، جلد ۲: مجازات‌ها و اقدامات تأمینی، تهران: ققنوس، چاپ اول، ۱۳۸۵، صص ۲۹۳، ۲۹۲ و ۲۹۴.

۲. سلیمی، صادق، *چکیده حقوق جزای عمومی*، تهران: جنگل جاودانه، چاپ دوم، ۱۳۹۳، ص ۲۴۷.

صورت لزوم، دادگاه می‌تواند محکوم را تابع تدابیر نظارتی یا دستورهای ذکر شده در تعویق مراقبتی قرار دهد.

قوة قضائیه می‌تواند برای اجرای تدابیر نظارتی موضوع این ماده یا سایر مقرراتی که به موجب آن متهم یا محکوم تحت نظارت الکترونیکی قرار می‌گیرد، با نظارت سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور از ظرفیت بخش خصوصی استفاده کند. آیین‌نامه اجرایی این تبصره توسط معاونت حقوقی قوه قضائیه با همکاری مرکز آمار و فناوری و سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور تهیه می‌شود و به تصویب رئیس قوه قضائیه می‌رسد.^۱

۳. چالش‌های نظام دادرسی در دوران کرونا

علی‌رغم تمامی فرصت‌های ایجادشده در اثر ظهور و گسترش بیماری کرونا در نظام قضایی کشور، این امر موجبات بروز چالش‌ها و خلأهایی را نیز فراهم آورده است که به نحو مختصر در این قسمت از پژوهش حاضر، مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۳.۱. نگرش سختگیرانه حاکم بر مقامات قضایی

یکی از مهم‌ترین دلایل عدم استقبال قضات از کیفرهای جانشین حبس، عدم بازدارندگی این دسته از مجازات‌هاست. برخی از قضات بر این عقیده‌اند که مجازات‌های جایگزین حبس، نه تنها بازدارنده نیستند، بلکه برعکس موجب جری شدن اشخاص برای ارتکاب جرم نیز می‌شوند. بنابراین معتقدند که کیفرهای جانشین حبس صرفاً در خصوص جرایم غیرعمدی می‌تواند کاربرد داشته باشد. به‌عنوان مثال، اگر کسی به دلیل تصادف، خسارتی را وارد کند و توانایی پرداخت خسارت را نداشته باشد و بخواهد به خاطر این جرم غیرعمد به زندان برود، منطقی نیست و در این دسته از جرایم مجازات‌های جایگزین می‌تواند مطلوب باشد. لیکن در جرایم عمدی، مجازات‌های جایگزین مطلوب و شایسته نیست و باعث جری شدن مجرم می‌شود. در واقع، مجازات زندان برای جرایم عمدی به دلیل اینکه این کیفر بازدارنده است، مخصوصاً اگر شرایط زندان کمی سخت باشد، به‌گونه‌ای که اگر مجرمی یک بار طعم زندان را چشید، دیگر جرئت

۱. تبصره ۳ ماده ۶۲ (الحاقی ۱۳۹۹/۰۲/۲۳).

نکند مرتکب جرم شود و از این طریق می‌توان باعث پیشگیری از جرم شد و به نحو مطلوب با جرم مبارزه کرد.

علاوه بر این، در خصوص صدور قرارهای تأمین کیفری نیز دیدگاه مشابهی در بین قضات دادسراها وجود دارد که در شرایط پیش‌آمده کنونی در جامعه و لزوم عمل به تمامی قواعد و موازین پیش‌گفته، مقتضای تلطیف این دیدگاه و جلوگیری از اعزام محکومین و متهمین به زندان است.

۳.۲. سیاست کمی‌گرایی نظام قضایی

همان‌گونه که مشاور رئیس قوه قضائیه اعلام نموده‌اند،^۱ بحران امروز قوه قضائیه تعداد و آمار ورودی پرونده‌هاست و تا زمانی که این تعداد ورودی را داشته باشد، نمی‌تواند ساماندهی درستی در رسیدگی کیفی به پرونده‌ها وجود داشته باشد.

نظام قضایی کشور برای رفع مشکلات فراوان ناشی از حجم بالای پرونده‌ها، سیاست کمی‌گرایی را اتخاذ کرده است که بر مبنای آن، ملاک عملکرد مثبت قضات، آمار مثبت آنان در رسیدگی به پرونده‌هاست. منظور از آمار مثبت این است که تعداد پرونده‌های رسیدگی شده در یک مرجع قضایی از تعداد پرونده‌های ورودی آن بیشتر باشد.^۲ بر این اساس، به نظر می‌رسد یکی از چالش‌های پیش روی قضات در اوضاع کنونی همه‌گیری بیماری کرونا، سعی قضات در تأمین عملکرد مثبت شعبات تحت ریاست خود باشد که با توجه به محدودیت‌های پیش‌آمده در تردد و حضور اصحاب دعوا، بعضاً ممکن است موجبات تعجیل در صدور آرا و تزییع حقوق اصحاب دعوا را فراهم آورد. علاوه بر این، حجم بالای پرونده‌ها و کمی‌گرایی نظام عدالت کیفری، دو بستری هستند که مسیر صدور یا اجرای آرای منتهی به زندان را برای قضات، هموارتر از صدور یا اجرای نهادهای زندان‌زدا می‌سازند.^۳

۱. پورمحمدی، مصطفی، سخنان ایشان در دیدار اعضای شورای قضایی استان یزد با آیت‌الله ناصری یزدی، منتشر شده در تاریخ ۱۳۹۸/۴/۲ خبرگزاری تسنیم، به نشانی اینترنتی:

<https://www.tasnimnews.com/fa/news/>

۲. پور محی آبادی، حسین، داریوش بوستانی و سعید قماش، سیطره حبس‌گرایی و رویای حبس‌زدایی در سیاست کیفری ایران (مطالعه موردی حوزه قضایی شهر کرمان)، پژوهشنامه حقوق کیفری، سال نهم، بهار و تابستان ۱۳۹۷، شماره ۱، ص ۴۰.

۳. برای مطالعه جزئیات بیشتر همراه با ارائه آمار در این خصوص، رک: منبع پیشین.

۳.۳. عدم وجود فرهنگ‌سازی مناسب

بسیاری از بسترها و ظرفیت‌های از پیش موجود در قوانین ما که پیش‌تر در قسمت دوم پژوهش حاضر مورد تشریح قرار گرفت، به دلیل عدم وجود سازوکارهای اجرایی و همچنین عدم وجود فرهنگ‌سازی مناسب، مهجور یا کم استفاده مانده‌اند.

خلوت‌سازی دادگاه‌ها و کاستن از جمعیت مراجعه‌کنندگان، پاسخگویی مناسب الکترونیک به درخواست‌های مردم، تقویت بایگانی الکترونیک محاکم، تسریع در امور و پاسخگویی به استعلامات، افزایش دقت در ثبت لوایح، دادخواست‌ها، اعتراضات و سایر اوراق قضایی، دقت و سرعت در ابلاغ اوراق قضایی و آرای محاکم و دلایلی از این دست باعث شد تا قوه قضائیه به سمت الکترونیکی شدن پیش برود. ولی عملاً در شرایط فعلی، تنها ابلاغ اوراق است که در سامانه ثنا مرتب و منظم انجام می‌شود و سایر مراحل دادرسی از کارشناسی و تحقیقات گرفته تا تشکیل جلسه و استماع سخنان اصحاب پرونده، غالباً حضوری انجام می‌شود.

در خصوص اجرای تدابیر و سازوکارهای پیش‌بینی شده در دستورالعمل‌ها و قانون مجازات اسلامی نیز وضع به همین منوال است. سیاست جنایی قضایی کشور و به‌طور کلی قوه قضائیه و سایر نهادهای مسئول اعم از قضایی و اجرایی باید زمینه و بستر مناسب و مفید را از طریق فرهنگ‌سازی، مانند تهیه فیلم و برنامه‌های تلویزیونی و غیره فراهم کنند. از آنجاکه اعمال بسیاری از تدابیر جایگزین حبس، مانند خدمات اجتماع‌محور نیازمند مشارکت و همکاری مردم و نهادهای جامعه است، فرهنگ‌سازی را باید مهم‌ترین شرط لازم برای تضمین موفقیت برنامه‌های جایگزین تلقی کرد.

نتیجه‌گیری

بروز و گسترش ویروس کووید-۱۹، مانند سایر فعالیت‌های جامعه، تأثیرات بسیاری را بر مجموعه نظام قضایی کشور گذاشته است. مضافاً اینکه نظام کیفری کشور دارای خلأهایی است و با چالش‌هایی مواجه می‌باشد. از جمله می‌توان به عدم استقبال قضات از کیفرهای جانشین حبس، به دلیل عدم بازدارندگی اشاره کرد و همچنین به تأثیر سیاست کمی‌گرایی نظام قضایی در رفتار قضات و فراهم آوردن زمینه‌های تضييع حقوق اصحاب دعوا و همچنین دلیل عدم وجود سازوکارهای اجرایی و همچنین عدم وجود فرهنگ‌سازی مناسب در زمینه استفاده از نهادها و سازوکارهای پیش‌گفته، اشاره نمود.

به منظور جلوگیری از همه‌گیری این ویروس در بین مراجعان به مراجع عدالت کیفری، اعم از مراجع انتظامی و قضایی، تدابیر و دستورالعمل‌هایی از سوی رئیس قوه قضائیه در خصوص دادرسی‌های غیرحضوری پیش‌بینی و صادر گردیده است. علاوه بر این دستورالعمل‌ها، سازوکارها و تدابیری در قوانین سابق‌التصویب وجود دارد که بعضاً با توجه به عدم فرهنگ‌سازی و بسترسازی مناسب برای اجرای آنها، مهجور مانده یا کمتر مورد اقبال و عمل قرار گرفته‌اند. از جمله این سازوکارها که در این ایام بحرانی همه‌گیری این بیماری، زمینه بسیار مناسبی برای اعمال هرچه بیشتر آن از سوی قضات فراهم گردیده است، استفاده از نهادهای جایگزین حبس پیش‌بینی شده در قانون مجازات اسلامی می‌باشد که در دستورالعمل‌های متعددی، قضات تشویق و بعضاً ملزم به استفاده از این نهادها شده‌اند.

نظام قرار دادن تحت نظام الکترونیکی تجربه جدیدی است که می‌توان در این شرایط به‌خوبی از آن بهره برد. این نظام روش مناسبی برای حبس‌زدایی می‌باشد و از آنجا که سیاست حبس‌زدایی و کاستن از آمار زندانیان، یکی از سیاست‌های مهم در این وضعیت است، انتظار می‌رود قضات از آن استقبال خوبی بکنند.

بستر مناسب دیگر در این راستا، سازوکارهای پیش‌بینی شده در قانون دادرسی الکترونیک مصوب سال ۱۳۹۲ است که تاکنون با عنایت به عدم وجود فرهنگ‌سازی و سازوکارهای مناسب، مورد اقبال و اعمال قرار نگرفته بود. در این راستا و با توجه به وضعیت پیش‌آمده در کشور، همه‌گیری کرونا، فرصت مناسبی برای اعمال و استفاده حداکثری از این نهادها و سازوکارهای

پیش‌گفته را فراهم آورده است که مسئولان قضایی نیز در دستورالعمل‌های صادره در این ایام، بر آنها تأکید ویژه‌ای داشته‌اند.

فهرست منابع

الف) منابع فارسی

کتاب

۱. زراعت، عباس، *دوره جدید دو جلدی حقوق جزای عمومی*، جلد ۲: مجازات‌ها و اقدامات تأمینی، چاپ اول، تهران: ققنوس، ۱۳۸۵.
۲. سلیمی، صادق، *چکیده حقوق جزای عمومی*، تهران: جنگل جاودانه، چاپ دوم، ۱۳۹۳.
۳. قیاسی، جلال‌الدین، *مبانی سیاست جنایی حکومت اسلامی*، قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، چاپ اول، ۱۳۸۵.

مقاله

۴. ابول اسال، ژان، *جایگزین‌های سلب آزادی و برآورد ترازنامه اجرای آنها در حقوق فرانسه*، ترجمه علی حسین نجفی ابرندآبادی، مجله تحقیقات حقوقی، ۱۳۷۹، شماره ۳۱ و ۳۲.
۵. اجتنابی، مریم، *بررسی کیفری مجازات‌های جایگزین حبس*، فصلنامه علمی - حقوقی قانون یار، دوره دوم، زمستان ۱۳۹۷، شماره ۸.
۶. پور محی آبادی، حسین، *داریوش بوستانی و سعید قماش، سیطره حبس‌گرایی و رویای حبس زدایی در سیاست کیفری ایران (مطالعه موردی حوزه قضایی شهر کرمان)*، پژوهشنامه حقوق کیفری، سال نهم، بهار و تابستان ۱۳۹۷، شماره ۱.
۷. خاکساری، داوود و حسین غلامی، *عوامل مؤثر بر صدور مجازات‌های جایگزین حبس*، فصلنامه پژوهش حقوق کیفری، سال هفتم، بهار ۱۳۹۸، شماره ۲۶.
۸. خاکسار، داود، حسین غلامی و موذن‌زادگان، *آسیب‌شناسی تقنینی و قضایی مجازات‌های جایگزین حبس*، کنفرانس جهانی روانشناسی و علوم تربیتی، حقوق و علوم اجتماعی در آغاز هزاره سوم، دوره ۳، سال ۱۳۹۵.
۹. رضائی، میر یاسین و اکبر علیزاده، *سیاست جنایی، ابزارها، مقامات و مراجع دخیل در سیاست جنایی قضایی*، نشریه کارآگاه، دوره دوم، سال هفتم، زمستان ۹۲، شماره ۲۵.

۱۰. لواسور، ژرژ، **سیاست جنایی**، ترجمه علی حسین نجفی ابرندآبادی، مجله تحقیقات حقوقی، تابستان ۷۲، شماره ۱۲.

۱۱. نیکنام، ریاست شعبه چهارم دادگاه تجدیدنظر استان فارس، **مجموعه مقالات همایش علمی کاربردی مجازات‌های جایگزین حبس**، معاونت پیشگیری از جرم قوه قضائیه، اردیبهشت ۱۳۹۵.

۱۲. یوسفی نژاد، نوشین و محمود آقا جانی، **کاهش مجازات حبس و نقش سیاست محوری قوه قضائیه در تاسیس نهادهای ارفاقی**، مطالعات علوم سیاسی حقوق و فقه، دوره ۳، تابستان ۱۳۹۶، شماره ۲/۲.

رساله

۱۳. ریاحی، جواد، «مبانی مجازات‌های اجتماعی با رویکرد به سیاست کیفری اسلام»، رساله دکتری، پردیس فارابی دانشگاه تهران، ۱۳۹۲.

منابع اینترنتی

۱۴. سامانه خدمات الکترونیک قضایی <https://www.adliran.ir>

۱۵. سایت روزنامه همشهری <https://www.hamshahrionline.ir>

۱۶. سایت باشگاه خبرنگاران جوان <https://www.yjc.ir>

۱۷. سایت خبرگزاری تابناک <https://www.tabnak.ir/>

۱۸. سایت خبرگزاری تسنیم <https://www.tasnimnews.com>

قوانین و مقررات

۱۹. قانون مجازات اسلامی.

۲۰. قانون آئین دادرسی کیفری.

۲۱. قانون آئین دادرسی مدنی.

۲۲. قانون آیین دادرسی الکترونیکی.

۲۳. دستورالعمل ساماندهی زندانیان و کاهش جمعیت کیفری زندان‌ها.

۲۴. بخشنامه فعالیت بخش‌های مختلف قضایی به منظور پیشگیری از همه‌گیری کرونا.

۲۵. بخشنامه معاون اول قوه قضائیه مبنی بر تعویق زمان رسیدگی دادگاه‌ها تا پایان فروردین ۹۹.

ب) منابع انگلیسی

Internet source

26. WHO, Novel Coronavirus (2019-nCoV) Situation Report, 1-20 January 2020, Available at:
https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200121-sitrep-1-2019-ncov.pdf?sfvrsn=20a99c10_4, last visited: 30 April 2020.

